

CZÖVEK ATTILA

Honfoglaláskori lábbeliveretek Bölcske határából

Kiegészítések Tolna vármegye 10–11. századi lelőhelykataszteréhez

Negyedszázada jelent meg Tolna megye 10–11. századi temetőit a teljesség igényével összegyűjtő lelőhelykataszter,¹ amelyet szerzője, Ódor János Gábor a Kovács László szerkesztette országos leletkataszter² részeként készített el. Azóta, főként a 2010-es években széles körben terjedt el a fémkeresős leletfelderítés Tolnában, aminek több résztvevőjét sikerült intézményünk közösségi régészeti programjába is bevonni. Ennek révén pedig éves szinten ezerszám kerülnek be fémleletek, köztük gyakran 10–11. századi temetőkhöz köthető tárgyak a múzeum gyűjteményébe.

Az alábbiakban a Bölcskén 2023-ban előkerült ritka verettípus bemutatása kapcsán három 10. századi, pénzzel keltezhető temetővel kívánom bővíteni az említett lelőhelykatasztert.

BÖLCSKE-TANYA-DŰLŐ

A szekszárdi múzeum közösségi régészeti programjában részt vevő múzeumbarát fémkeresősök, Szécsi Attila (Bölcske) és Tarczal János (Madocsa)³ előzetes egyeztetést követően műszeres leletfelderítést végeztek 2023 januárjában Bölcске Andráspusztához közeli határ részén.

A felszínen néhány lábhoz köthető csonton kívül emberi maradványokat ugyan nem találtak, viszont a fémkeresővel gyűjtött leletek alapján egyértelmű, hogy egy 10. századi temető részletét hozta napvilágra a földművelés.

Andráspuszta álló épületeitől 600 méterre délre, délnyugatra egy hosszabb északnyugat–délkeleti, 127–128 mBf magasságú keskenyebb, részben lekopott dombháton van a lelőhely, amit a leletek kis szóródása alapján 100–150 m² nagyságúnak kell jelenleg tartanunk.⁴

¹ ÓDOR 1999.

² KOVÁCS 2015a, 1004–1005.

³ Köszönöm a találók segítségét!

⁴ 2024 februárjában a leírt lelőhelytől délre 700 méterre (Bölcske-Külső-szállás) fémkeresős kutatás során szintén kerültek elő 10.

A leletek leírása⁵

1–3. 3 darab Provence-i Hugo és fia, II. Lothár társuralkodó (931–947) paviai ezüst dénárja. Előlap közepén gyöngykeretben névjel. A szintén keretezett latin nyelvű karoling minuszcula körirat: + VGO LOHTARIV R (Hugo és Lothár király). A hátlapon közepén két sorban Pavia városára utaló rövidítés olvasható: PA/PIA, a keretezett körirat: + XPIITIANA RE (keresztény vallás). Átmérő: 18–20 mm, súly: 1,04 g; 1,13 g; 1,39 g. Referencia: MEC I# I, 1025–1026; CNI IV# 474.1; SAMBON 1912 # 665 (1–2. kép).⁶

Kettőnél a hátlap felől, egynél váltakozó irányból a peremhez közel 2-2 darab 1,5 mm-es lyukat készítettek, ütöttek egymáshoz 0,5 cm-es távolságra valószínűleg egy kerek átmetszetű erősebb hegyes tárggyal. A lyuk másik oldalán lévő markáns, éles sorja arra utal, hogy egy puhább alapra helyezve történhetett a lyukasztás, s később sem reszelték le azt, illetve meg sem kopott – mint ahogy maga a pénzérme sem igazán – a használata során.

A kopás hiányát magyarázhatjuk a Bölcskén talált példányoknál azzal, hogy a megszerzésük és a díszként való felvarrásuk után nem sokkal már a földbe is kerültek.⁷ Ha ezzel nem is tudjuk megoldani a korszak egyik fontos kérdését, miszerint mennyi idő telt el az érme kibocsátása, a honfoglalók által esetlegesen ruhadíszként való használata és a földbe kerülése között,⁸ a pénzek állapota mindenképpen árulkodó lehet.

4. Kisméretű, középrészén lemélyedő, keskeny aranyozott sávval övezett ezüst kerek veret, hátoldalán közepén ellentett lemezkével ellátott szegeccsel. Átmérő: 1,1 cm (3. kép A).

5. Az előzőnél kissé nagyobb méretű ezüst kerek veret, amelynek középső részét lemélyedő, széles, aranyozás nyomát mutató sáv övezi. A hátoldalán közepén ellentett lemezkével ellátott szegecs található. Átmérő: 1,5 cm (3. kép B).

6. Kisméretű, ezüsből öntött, kerek, bemélyedő középrészén aranyozott veret. A hátoldalán eredetileg két visszahajtott szalagfűl volt, s miután az egyik letört, egy apró lyukkal helyettesítették. Átmérő: 1,2 cm (3. kép C).

7. Nagyméretű, kerek, bemélyedő középrészén aranyozott, bronzból öntött, ónozott felületű veret, hátoldalán a felerősítésre szolgáló két fűl törött csomkjával. Átmérő: 1,8 cm (3. kép D).

8–9. 2 darab, öntött bronz, ónozott felületű, levél alakú, a közepén ugyancsak levél alakban bemélyedő, ezen a részen aranyozott veret (eredetileg csüngős veretek alsó tagjai), amelynek a függesztését egy, a testtel egybeöntött szögletes fűl biztosította. Az egyiken lévő apró hosszúkás lyuk inkább anyaghibából ered, a helyzete alapján sem a felvarrást szolgálhatta. Magasság: 2,1 cm, szélesség: 1,8 cm, a fűl magassága: 0,4 cm (4. kép).

10. Öntött ezüst, hosszúkás, háromszög fejű, T vagy horgony alakú⁹ veret, amelyet a peremével párhuzamosan kialakított, bemélyedő aranyozott sáv díszít. A karéjos végződésű, ívesen kiszéle-

századi temetőre utaló kerek lábbeli-/ruhaveretek nagyobb számban. Az itt végzett leletmentés alkalmával többek között egy palmettadíszes hajfonatkorongpárt rejtő sír is feltárára került. A terepi munkában részt vettek a találó Szécsi Attila múzeumbarát önkéntes és a szerző mellett Ódor János Gábor, Tóth Gábor régészek, Csizsér Antal gyűjteménykezelő és Ács Vincze restaurátor.

⁵ A leletek tisztításáért, restaurálásáért Tövisháti Andrásnak tartozom köszönettel. A tárgyakon megfigyelt korrózió jellege jól megfigyelhetően utalt azok anyagára: a jó minőségű ezüsből készült pénzekben szinte nem is volt patina, míg a magasabb réztartalmú vereteken (vö. CSEDREKI – LANGÓ – TÜRK 2015, 355; GREIFF 2011, 484–485) markáns zöld patina alakult ki.

⁶ Az érmék meghatározását a szerző maga végezte el a rendelkezésre álló, főként internetes adatbázis (pl. <https://en.numista.com/catalogue/italy.html>; továbbá a MEC I, SAMBON 1912, CNI IV és CNI V) segítségével, illetve a publikált hasonló leletek fotói, leírásai, valamint az ezt helyesbítő munka (COUPLAND – GIANAZZA 2015) alapján. A Kárpát-medencéből előkerült 10. századra datált itáliai eredetű érmekről lásd: KOVÁCS 1989, 93–99.

⁷ Hasonló jelenséget figyelték meg a kiskundorozsmai pénzeknél is. BENDE – LŐRINCZY – TÜRK 2002, 371.

⁸ RÉVÉSZ 2020, 14–17.

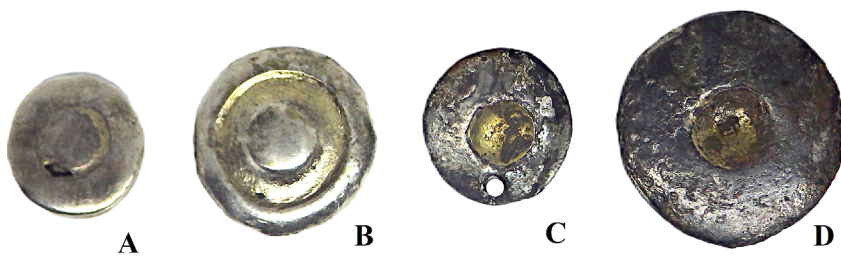
⁹ Istvánovits Eszter, Polónyi Emese és Varga Sándor következetesen horgony alakúként írja le ezt a típust (ISTVÁNOVITS 2003, 33; POLÓNYI 2017, 38, 42; VARGA 2017, 476). Az elnevezés (T vagy horgony) már egy rekonstrukciós állásfoglalást is jelent: attól függ, hogy milyen helyzetben használták az adott veretet. Magam a korábbi szakirodalomban elterjedtebb T alakú terminus (MAROSI 1923–1926, 253; RÉVÉSZ 1996a, 99) helyett az újabb elnevezést használok, így feltételezve azt is, hogy horgony alakban, szíjvégszerepben lett felrögzítve. Ugyanakkor a bemutatandó bölcskei példányokra a formájuk miatt akár a Kovács Lászlótól az oroszlámosi veret kapcsán olvasható „nyíl alakú” leírás is alkalmazható lehetne. KOVÁCS 1992, 41, 52.

1. kép. Bölcske-Tanya-dűlő.
Provence-i Hugo és fia,
II. Lothár társuralkodó
paviai dénárjai. Előlap

2. kép. Bölcske-Tanya-dűlő.
Provence-i Hugo és fia,
II. Lothár társuralkodó
paviai dénárjai. Hátlap

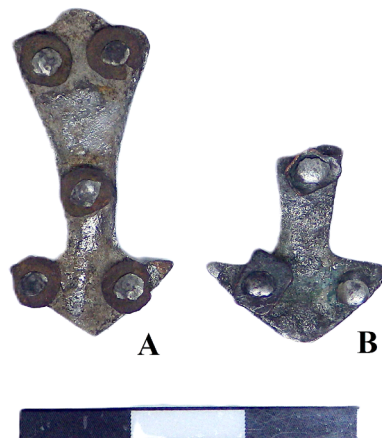
3. kép. Bölcske-Tanya-dűlő.
A bemélyedő részeiken
aranyozott kerek veretek

4. kép. Bölcske-Tanya-dűlő.
Levél alakú, ónozott felületű,
középső részén aranyozott
verettagok

5. kép. Bölcske-Tanya-dűlő. Horgony alakú aranyozott ezüst lábbeliveretek

6. kép. Bölcske-Tanya-dűlő. Horgony alakú aranyozott ezüst lábbeliveretek hátsó oldala

7. kép. Bölcske-Tanya-dűlő. Pajzs alakú, aranyozott díszű ezüst veretek

dő szár alsó részén a kopás miatt alig látható egy kevésbé mély díszítés nyoma. Hátoldalán a rögzítést szolgáló 5 darab, kör alakú ellentett lemezkével ellátott szegecs található. Hosszúság: 2,8 cm, szélesség: 1,5 cm (5. kép A, 6. kép A).

11. Öntött ezüst, az előzőhöz hasonlóan horgony alakú, de kicsivel „vaskosabb” háromszög fejű veret töredéke, amelyet a kopás miatt részben eltűnő bemélyítésben aranyozás díszít. A megmaradt felső rész hátoldalán három, téglalap alakú ellentett lemezkével ellátott szegecs szolgálta a rögzítést. Az eredeti hosszúság: nem ismert, szélesség: 1,7 cm (5. kép B, 6. kép B).

12–16. 5 darab egyforma, ezüsből öntött, kisebb méretű, pajzs alakú veret, amelynek három oldala ívelt, az alsó pedig karéjos kialakítású. A kissé kopott előlapjukat bemélyített alakzatokkal, vonalakkal létrehozott, aranyozott minta díszíti. Hátoldalukon megközelítőleg négyzet alakúra vágott ellentett lemezkével ellátott 3-3 darab, a rögzítést szolgáló szegecs található. Magasságuk: 1,7 cm, szélességük: 1,5 cm. 2 darab sérült, törött (7. kép).

A bölcskei leletek zöme minden bizonnyal egy (pár) kiszántott veretes lábbelihez, csizmához tartozott.¹⁰ Ezt támasztja alá a különleges formájú, horgony alakú veret, illetve a töredék. Közel három évtizeddel ezelőtt a veretes csizmákról szólva Révész László már megállapította, hogy az ilyen alakú díszítmények „*eddig kizárólag csizmaveretek társaságában*” kerültek elő.¹¹

Egy Solt-Tételhegyen gyűjtött hármass levélcsokorban végződő kisszíjvég kapcsán Szentpéteri József szerzőtársaival, Török Bélával, valamint Langó Péterrel nemzetközi kitekintést is adva részletesebben foglalkozik a horgony, illetve ahhoz nagyon hasonló alakú, több funkcióban is használt

¹⁰ A honfoglalás kori lábbeliveretek kérdésével foglalkozó legújabb összefoglalások: POLÓNYI 2017; POLÓNYI 2018; VARGA 2017.

¹¹ RÉVÉSZ 1996a, 99.

veretek körével.¹² Ehhez képest csupán a formailag szorosabban kötődő, a szárvégződés alakjától függetlenül a tagolatlan, illetve kissé (két-, három-) karéjos fejű példányokat említem a bölcskei darabok párhuzamaként.

Az ismert példányok között az előkerülése idejét nézve a legkorábbi horgony alakú veret az Oroszlámos-Vasútállomás közelében lévő halom elhordása alkalmával 1901-ben elpusztított öt sír egyikéből került a szegedi múzeumba. A Kovács László által nyíl alakúként leírt csizmaveretet palmettacsokor díszíti, robusztusabb feje enyhén tagolt, karéjos.¹³

Megtalálásának idejében következő az a horgony alakú veret, amely a tarsolylemezéről jól ismert Szolnok-Strázsaalom lelőhelyről 1912-ben került be szórványként a Magyar Nemzeti Múzeumba. A többitől formailag legtávolabb álló példány feje rombikus, az erősen kiszélesedő szárának a vége félkör, enyhén karéjos, hátulján két szegeccsel ellátott. Az öntött ezüst veret felületén nincs nyoma díszítésnek.¹⁴

A Székesfehérvár-Rádiótelepen 1924-ben feltárt 43. sírban 4 darab horgony alakú veret volt, amelyeknek a példányainkhoz hasonlóan díszített feje háromszöget formáz, az enyhén szélesedő szára pedig – a feltáró kifejezésével élve – fecskefarokban végződik. A veretek hátulján négy szegecs található. Ebből a megfigyelés szerint 2-2 darab volt a sírban nyugvó idősebb nő jobb és bal oldali lábbelijén. A csizmához¹⁵ tartozó kerek veretek egy részét szegeccsel, más részét két kis füllel rögzítették.¹⁶

Az 1951–1952-ben feltárt Orosháza-Rákóczi telepi temető 374. sírjából nagy valószínűséggel a rohamtempóban végzett bontás közbeni „keveredésből” adódóan egy férfi csontváza mellől, a koponya tájékáról¹⁷ további lábbeli veretek társaságában előkerült elő horgony alakú veret, amelynek feje a többihez képest tagoltabb, kissé karéjos kialakítású.¹⁸

A bölcskei leletekhez nagyon hasonló, bár némileg nagyobb az a három, összetartozó példány, ami Buj-Gyeptelek Paptag nevű részében egy kurgánba ástott, 70 év körüli nő sírjának 1965-ös leletmentésekor, a pontos rekonstrukciót lehetővé tevő dokumentálás mellett került elő. A feltárók által „csizmahúzóveretnek” nevezett díszítmény a lábbeli korcára¹⁹ volt felerősítve, amely csizmapár további 123 korong, félgömb és szív alakú veret díszítést kapott.²⁰

A Nagyörű-Bölcsőde (Május 1. út) lelőhelyen 2010-ben leletmentett temetőrészlet 1. sírjában talált előkelő nő lábbelijének vereteit sikerült a feltáróknak, Fodor Istvánnak és Madaras Lászlónak pontosan megfigyelni, így annak hiteles rekonstrukcióját is elkészíteni.²¹ Ez alapján mindkét lábbeli szárának az alsó részén a két oldalon egy-egy, az elnevezésének megfelelő helyzetben lévő horgony alakú veret helyezkedett el. A 4 darab öntött ezüst veret felső vége karéjos, feje horgonyszerűen félkörös. Felületükön a felső harmadban vésett szabálytalan háromszög alakú díszítés, hátoldalukon három-három felerősítésre szolgáló, vele egybeöntött nittszeg található ellentett lemezekkel.²²

A hat említett lelőhelyről ismert horgony alakú veretek közül hitelesnek tartott,²³ a tárgy pontos

¹² SZENTPÉTERI – TÖRÖK 2023, 58–61; LANGÓ – SZENTPÉTERI 2024.

¹³ KOVÁCS 1992, 41, 4. kép 25.

¹⁴ FETTICH 1937, 81, LXIV. t. 1.

¹⁵ A publikációban saruként szerepel a lábbeli.

¹⁶ MAROSI 1923–1926, 253, 85. kép; CSALLÁNY 1970, 287–288, Abb. 22.

¹⁷ BÍRÓ 2020, 328, 28. lábjegyzet

¹⁸ BÍRÓ 2020, 335–336, 7. tábla 6.

¹⁹ „3 db hosszúkás, horgony alakú veret a csizma korcáról. H: 3,7 cm.” ISTVÁNOVITS 2003, 33.

²⁰ CSALLÁNY – GOMBÁS 1966, 43–44; CSALLÁNY 1970, 294–299, Abb. 27–30; ISTVÁNOVITS 2003, 33, 528, 26. tábla 3.

²¹ MADARAS 2022, 8. kép b, c.

²² MADARAS 2022, 114, 115, 3. tábla 1, 2.

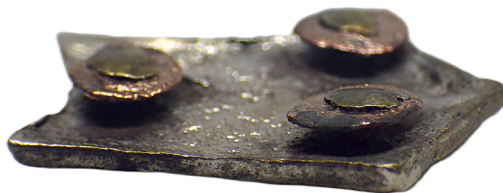
²³ Révész László a veretes lábbelikkal kapcsolatba hozott 1996 előtt ismertté vált leleteket, lelőhelyeket felülvizsgálva a T alakú díszekre vonatkozó megfigyeléseket és az ezek alapján készült rekonstrukciót egyedül a Buj-Gyeptelep 1. sírjánál tartja elfogadhatónak. RÉVÉSZ 1996a, 99. Varga Sándor is osztályozta a lábbeliveretes sírokat és nála is csupán a Buj-Gyeptelep 1. sír tartozik abba a csoportba (4/B), ahol „nagyobb részben vagy teljes egészében sikerült megfigyelni és dokumentálni a csizmavereteket”. VARGA 2017, 479. Ezen túl természetesen az azóta előkerült, publikált nagyörűi lábbeli rekonstrukcióját is mindenképpen hitelesnek kell tartanunk. MADARAS 2022, 8. kép b, c.

sírbeli helyzetére utaló két rekonstrukcióra kell, kellene támaszkodni, ha ennek a dísznek a szerepét kívánjuk meghatározni. De sajnos a buj-gyepteleki sírnál előkerült három példányból az egyik a sírt megbolygató földmunka miatt a lábtól távolabb, másodlagos helyzetben volt. A második ugyan a bal lábfej külső oldalánál helyezkedett el, de mélyebben kissé, így nem tudták azt sem pontosan dokumentálni. Egyedül a harmadiknál sikerült rögzíteni, hogy a bal lábfejen (a boka belső oldalánál), a csizma orrához képest némileg lejjebb, hegyes végével felfelé volt a sírban. A feltáró Csallány Dezső rajzos rekonstrukciója és a német nyelvű publikációban a szerepére még inkább utaló „der Strupfenhälterbeschlag” („nadrágtartó veret”) néven emlegetett T alakú veret funkcióját úgy képzei el, hogy a háromszög alakú fejével felfelé, a boka két oldalán a csizmára rögzített veretek a rájuk akasztott (?) (veretes?) pánt, szalag segítségével tartják össze a lábbeli szárát a nadrággal.²⁴ Ennél egyértelműbb ugyanakkor a horgony alakú veretek helyzete a nagykőrűi 1. sír lábbelirekonstrukciójánál. Így azt biztosan mondhatjuk az ilyen típusú veretekről, hogy általában lábbelinként kettő-kettő van belőlük, illetve hogy a boka két oldalán kerülnek elő a sírból.

Bár dokumentációs hiányosságok miatt pontos rekonstrukcióra alkalmatlannak bizonyulnak a Székesfehérvár-Rádiótelep 43. sír lábbeliveretei,²⁵ mégis megfontolandó Csallány Dezső ezekre vonatkozó leírása, ő ugyanis a 4 darab horgony alakú veretet a lábbeli elülső részén lévő két-két „kötélre”, bőrszalagra rögzítve képzei el.²⁶ Hasonlóan a csizma „korcára” helyezi a horgonyveretet Istvánovits Eszter a Buj-Gyeptelek paptagi sír leírásánál.²⁷

8. kép. Bölcse-Tanya-dűlő. A horgony alakú veret ellentett lemezekkel ellátott szegecsai

9. kép. Bölcse-Tanya-dűlő. Pajzs alakú veret ellentett lemezekkel ellátott szegecsai

Szentpéteri József a méretüktől függően rekonstruálja a horgony alakú kisszíjvégek, veretek funkcióját: a nagyobbakat a Vörs-Papkert B 561. sírjában²⁸ feltárt in situ helyzetű 5 cm hosszúságú szíjvégek alapján fegyverövhez²⁹ tartozónak, míg a bölcseiekhez hasonló kisebb méretűeket (a 3 cm körülieket) lábbelivereteknek tartja, amelyeket a lábbeli magasabb szárán körbetekert vékony bőrből készült keskeny szorítószíjon használhatták.³⁰

A Bölcskén talált horgony alakú példányainknak a fentebb leírt többi veret egy részével való összetartozását támasztja alá a hasonló módszerű, ellentett lemezekkel ellátott szegecses rögzítési módja. Ráadásul az elkalapált végű szegecs mérete is megegyezik, jelezve így a hordozó anyag (1–2 mm-es) vastagságát (8–9. kép). A különféle méretű, szegecselt, vagy fülek, lyukak segítségével felvarrt kerek veretek gyakran szolgálnak a lábbelik építésére.³¹ Az apróbb, pajzs alakú leleteinkhez típusban, méretben nagyon hasonló példányokat a vizsgálódásaim során eddig nem találtam, pedig maga a forma, főleg lekerekített sarkokkal jól ismert a 10. századi övvereteknél, szíjvégeknél.

A lábfeji csizmarész díszítésének számos helyen megbízhatóan dokumentált, hitelesen rekonst-

²⁴ CSALLÁNY 1970, 295–296, Abb. 30. Taf. XLII. 1–3.

²⁵ VARGA 2017, 476–477.

²⁶ CSALLÁNY 1970, 287.

²⁷ ISTVÁNOVITS 2003, 33, amennyiben a 'szíj, szalag, madzag' értelemben használja a *korc* kifejezést.

²⁸ KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 1996, 118, 56. kép.

²⁹ Nyíltegez felfüggesztésére szolgáló tartószíj.

³⁰ SZENTPÉTERI – TÖRÖK 2023, 60.

³¹ Lásd például CSALLÁNY 1970, 284–299; illetve RÉVÉSZ 1996a, 98–103, ahol Csallány Dezső megállapításait is korrigálja a szerző.

ruált motívumai³² alapján azt látjuk, hogy míg általában kerek, illetve félgömbdíszek ékítik a lábbelit, addig a fejének két szélén lehetnek az azoktól eltérő karéjos háromszög,³³ háromlevelű dudoros,³⁴ négyágú³⁵ veretek is. Ennek ellenére túlzó próbálkozás lenne a bölcskei pajzs alakú ékítményeket a csizma ezen részére helyezni.

Azonban ha alaposabban megvizsgáljuk a Székesfehérvár-Rádiótelep 43. sírjánál előkerült horgony alakú vereteket, illetve a feltáró leírását, akkor talán közelebb juthatunk a megoldáshoz. Marosi Arnold ezt írja: „A sarudíszek másik fajtája T alakú háromszög alakú fejfel, fecskefarokban végződő szárral és négy aklával (szegecs). E díszekhez még egy, a szárhoz pontosan hozzáillő, kisebb tag is tartozik két aklával.”³⁶ Bár a bölcskei példányoknál pontosan nem illeszkednek a pajzs alakú veretek a horgony alakú karéjos végű szárához (és a háromszög alakú fejéhez sem), mégis a szélességük miatt, illetve a hasonló karéjos alsó részük miatt könnyedén egymás elé, mögé szerkeszthetők. Így, ha a lábbelik feltárásánál megfigyelt szegecselt, veretes bőrszalagok maradványaira³⁷ gondolunk, akkor kézenfekvő, hogy a horgony alakú vereteket és a pajzs alakúakat akár egy-egy közös szalagon, bőrszíjon is elképzélhetjük.

Nem esett eddig szó a három kilyukasztott itáliai érméről, amelyeknek díszítőfunkciója ugyan nem kérdéses, a valamikori sírbeli helyzetüket viszont már biztosan nem tudjuk megmondani. De talán mégis kísérletet tehetünk rá egy több mint húsz éve publikált, s több szempontból is újdonságot hozó, így vitát is gerjesztő sír segítségével.

Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom 100. sírjának³⁸ pénzleteinél a bölcskeiekhez hasonló helyzetű lyukakkal ellátott érmek mindegyikét csizmadíszként lehetett meghatározni.³⁹ Ebben a sírban is az összesen öt típust képviselő 18 darab dénár⁴⁰ díszként, illetve a halotti rítus részeként történő használata nem meglepő módon függetlennek bizonyult a pénz típusától. Ott Provence-i Hugo és II. Lothár veretei a rítus részeként átfúratlanul a koponya mellett, illetve átlósan szemközti lyukakkal rögzítve a lószerszámon, valamint az övön voltak.⁴¹

Mindez azért is érdekes, mert a dorozsmai sír közléséig az a megalapozott vélemény uralkodott, hogy veretes lábbelit csak nők viseltek, még a karosi temető rangosabb férfiainál sem találtak ilyet.⁴²

³² Lásd: RÉVÉSZ 1996a, 99; VARGA 2017, 478–479.

³³ Buj-Gyeptelek 1. sír (CSALLÁNY – GOMBÁS 1966, 43–44; CSALLÁNY 1970, 294–299, Abb. 27–30; ISTVÁNOVITS 2003, 33, 528, 26. tábla 3); Szentes-Borbásföld 12. sír (RÉVÉSZ 1996b, 301, 306, 20. kép).

³⁴ Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 1. sír. CSALLÁNY 1970, 263–265.

³⁵ Karos-Eperjesszög II/53. sír. RÉVÉSZ 1996a, 28–29, 101.

³⁶ MAROSI 1923–1926, 253. A „pontosan hozzáillő” kifejezés megfajlásához (teljesen egymáshoz illeszthetők, vagy csak méretben, díszítésben illenek egymáshoz?) valóban kézbe kellene venni a horgony alakú és a többi ottani veretet, amire eddig nem volt mód. A Szolnok-Strázsaalomról múzeumba került veretek között is van egy, az anyaga, készítési technikája, szegecsének száma, szélessége, íves végződése alapján a horgony alakú díszítményhez köthető veret, szíjvég (?) (FETTICH 1937, 81, LXIV. t. 2).

³⁷ Karos-Eperjesszög II/45. sír. RÉVÉSZ 1996a, 24, 101.

³⁸ A senium korú férfi mellé tették a négy nyílvevőt tartalmazó, vasmerevítéses nyíltegezét, a lábához pedig a sírgödörhöz csatlakozó kisebb gödörbe egy felszerszámozott kanca részleges maradványait.

³⁹ BENDE – LÖRINCZY – TÜRK 2002, 367, 397, 12. kép 3, 46. jegyzet. Ugyan nem volt mód a 10–11. századi sírokból hiteles módon előkerült összes pénz átnézésére, de a perem közelében lévő páros lyukkal ellátottak közül számosat gyűjtött össze Huszár Lajos (HUSZÁR 1954), majd Kovács László (KOVÁCS 1989) is, amelyek a legkülönbözőbb helyeken, de nem a lábon kerültek elő a sírokból. A legújabbban közölték közül csupán egyet találtam a 10. századból (Balatonújlak-Erdő-dűlő 25. sír), ahol viszont a publikációból nem derült ki az érme pontos sírbeli helyzete, de ruhaveretként említik a szerzők (SIKLÓSI 2004, 34; LANGÓ – SIKLÓSI 2013, 147–148, 152, 13. kép). A 11. században már egyáltalán nem díszítik a lábbeliket (RÉVÉSZ 1996a, 103), de mint ahogy ezektől függetlenül korábban is, ezt követően is lyukasztják ki ilyen elrendezésben a pénzeket: Tiszalúc-Sarkad 103. sírjában I. András dénárja egy gyermek fogai között (KOVÁCS 2015b, 119); Magyarhomorog-Kónya-domb 154. és 286. sírjában az I. István és I. László dénárak a mellkasról kerültek elő (KOVÁCS 2019, 102, 138).

⁴⁰ Mivel a tárgyalt sír a benne talált nyugati pénzek magas darabszámával kiemelkedő helyen van a hasonló érmés temetkezések között (lásd: BENDE – LÖRINCZY – TÜRK 2002, 370), így méltán lehet használható referencia a mi esetünkben is. Már csak azért is, mert itt lyuk nélküli és eltérő helyzetű lyukakkal ellátott dénárak is vannak, míg például a 39 darabot tartalmazó kiskunfélegyházi sírban csupán (lószerszám díszéhez tartozó) átlósan átfúrtakat találtak (KOVÁCS 1985, 37), a karosi II. temető 15. sírjában az egy átfúratlanon kívül a húsz további szintén átlósan lett átlukasztva, és szintén a lószerszámhoz köthető (RÉVÉSZ 1996a, 187–188, 249, 27. tábla 1–21).

⁴¹ BENDE – LÖRINCZY – TÜRK 2002, 367.

⁴² RÉVÉSZ 1996a, 103. A korábban említett Orosháza-Rákóczi telep 374. sírjában szintén férfi mellől kerültek elő lábbeliveretek. BÍRÓ 2020, 328, 58. jegyzet, 335–336.

A merőben új, s egyedi megfigyelés révén viszont a biztosan lábbelivereteknek tartható leletek közelében talált három pénzérménket így köthetjük akár a szétszántott csizmához is.

Míg a Tanya-dűlőben eddig talált horgony alakú és kerek veretek minden bizonnyal, a pajzs alakúak feltételezhetően lábbeli díszítményei lehettek, addig a két levél alakú csüngőtag a ruházat más részét ékíthette. A hasonló alsó résszel bíró kettős vereteket Bálint Csanád az I/e típusba sorolja,⁴³ s legközelebbi párhuzamaikat Szob-Ipolypart lelőhelyről ismerjük.⁴⁴ A 10–11. századi levél alakú veretek, díszek teljesség igényével történt gyűjtésébe⁴⁵ pont ilyen típusú darab nem került be, de a használatuk bizonyítható módjai közt sincs egyértelműen lábbelire való rögzítésre vonatkozó adat.⁴⁶

A bölcskei leletek, illetve a lelőhely jelentőségét az adja, hogy a veretes lábbelihez köthető tárgyak egy olyan temetőt (sírt) feltételeznek, ahol a 10. századi magyarság egy gazdagabb női tagját temették el, aki vagy a helyi közösség vezető családjához tartozott, vagy akár a középréteg képviselője volt. A megfigyelés, miszerint a 11. században a lábbelik díszítésével felhagynak,⁴⁷ az itt előkerült Provence-i Hugo és II. Lothár ezüst dénárjaival együtt azt a megállapítást erősíti, hogy egy, a 10. század második felében a környéken élt kisebb közösség, család temetkező helyét rejtheti a löszhát.⁴⁸

Kovács László szerint a 10. század második felében az addig főként díszítményként a ruhára, lószerszámra varrva használt pénzeket inkább a nyakba akasztva viselik, aminek okát részben az utánpótlásuk beszűkülésében látja. Míg a század első felében a pénzes temetkezésekben a fegyveres férfisírok dominálnak, addig a második felére a fegyvertelen férfi-, illetve női és gyermeksírok aránya lesz nagyobb.⁴⁹

FADD-SZELLE-FÖLDEK

Intézményünk közösségi régészeti programjában részt vevő önkéntessel, idősebb Bognár Lászlóval (Fadd) végzett 2024-es műszeres leletfelderítés során⁵⁰ egy korábban már ismert, az egykori dunai ártér nyugati szélén lévő magasparton elterülő több korszakos lelőhelyen⁵¹ kerültek elő a 10. századi temetőhöz köthető fémleletek, illetve néhány apró koponya- és vázcsonttöredék.

A leletek leírása

1. Provence-i Hugo, Itália királya (926–931) Velencében vert ezüst dénárja. Előlap közepén keretben egyenlő szárú kereszt, amelynek szárai között négy apró pont. A szintén keretezett latin nyelvű karoling minuszkula körirat csak részben olvasható: +HVIV.....O. A hátlapon a szokásos timpanonos templom oszlopai és lépcsősora látszik csupán a kopottsága miatt. A keretezett körirat a kor pénzeit feldolgozó katalógus szerint rontott, amelynek nagy része szintén alig olvasható: OII II.... Átmérő: 21 mm, súly: 0,76 g.⁵² Referencia: CNI V# 1-2.

Az előlap felől a peremhez közel eredetileg 2 darab 1,5 mm-es lyukat készítettek, ütöttek egymástól 0,5 cm-es távolságra valószínűleg egy kerek átmetszetű erősebb hegyes tárggyal. Mivel azonban az egyik lyuk kiszakadt, így azt hasonló helyzetben és hasonló módon egy újabbal pótolták.

⁴³ BÁLINT 1991, 126, Taf. XXXIX. 20–21.

⁴⁴ BAKAY 1978, 53–55.

⁴⁵ HORVÁTH 2014, 278–286.

⁴⁶ HORVÁTH 2014, 292–297. Egy esetben Udvarnok (Dvorníky, Szlovákia) került elő levél alakú aranyozott ezüstlemez lábnaál egy gyermek sírjában, de lábbelihez kötni ezt sem lehet egyértelműen (HORVÁTH 2014, 286, 296).

⁴⁷ RÉVÉSZ 1996a, 103.

⁴⁸ Mint ahogy a korábbi lábjegyzetben említett közeli gazdag 10. századi temetőt egy másik kisebb közösség használhatta.

⁴⁹ KOVÁCS 1988a, 168.

⁵⁰ Köszönöm a segítséget!

⁵¹ A szerző szakdolgozati terepbejárásakor megtalált lelőhelyen a felszíni leletek alapján eddig késő bronzkori, kelta, római kori és Árpád-kori telepről volt tudomásunk. CZÖVEK 2000, 27. lelőhely.

⁵² A pénzérmének a többi bemutatotthoz képest feltűnően alacsony, kb. fele akkora súlya miatt átnézve a 10. század első felében kibocsátott itáliai dénárokat, kiderült, hogy nem különösebben kirívó ez a súlykülönbség: a leginkább 1,2–1,5 g súlyú pénzek mellett gyakoriak az 1 g alatti példányok is.

10. kép. Fadd-Szelle-földek.
Provence-i Hugo Velencében vert
dénárja. Előlap

11. kép. Fadd-Szelle-földek.
Provence-i Hugo Velencében vert
dénárja. Hátlap

12. kép. Fadd-Szelle-földek.
Körte alakú csörgő

A lyukak másik oldalán lévő éles sorja arra utal, hogy ebben az esetben is egy puhább alapra helyezve történhetett a lyukasztás, s később sem reszelték le azt, illetve meg sem kopott. Az érme ugyanakkor erősen kopott (10–11. kép).

2. Bronzból öntött, enyhén körte alakú csörgő, a keresztirányban felvágott alsó felén sugárirányban irdalt. A testtel egybeöntött füle letört, a golyó alakú bronz magja révén ma is megszólaltatható. Magasság: 1,9 cm, átmérő: 1,7 cm⁵³ (12. kép).

3. Apró méretű, tömör öntésű, bronz félgömbfejú fülesgomb. A négy részre osztott fej peremén árkolás fut körbe. Hossz: 15 mm (13. kép).

13. kép. Fadd-Szelle-földek.
Félgömbfejú fülesgomb

SZEKSZÁRD-PALÁNKI-HEGY

2018 szeptemberében a szekszárdi rendőrkapitányság illetékese kért fel egy lakossági bejelentést követően elindított hatósági eljárásban szakértőként való részvételre. A 2367 helyrajzi számú telken (Palánki-hegy 144.) házépítés közben koponyatöredékeket találtak, amit a jogkövető tulajdonos azonnal bejelentett, de nem a múzeumnak, hanem a rendőrségnek. Mivel nem ez volt az első ilyen eset,⁵⁴ így az ügygel foglalkozó rendőr látta, hogy a csontok állapota alapján érdemes bevonni a múzeumot is a vizsgálódásba. Ezért a helyszínelőkkel és a nyomozókkal együtt vettem részt a helyszíni szemlén, ahol a házat körülvevő szőlőben, gyümölcsösben további, láthatólag régebb óta a felszínre került, több egyénhez köthető csontokat találtam. Az építkezéshez kapcsolódó földmunka átnézésekor egyértelművé vált, hogy jelen esetben régi törésfelületű, másodlagos helyzetben lévő csontokat bolygattak meg. Valószínűleg egy több évtizeddel korábbi rigolározáskor semmisültek meg az itt lévő sírok. A temető datálására az egyéb felszíni leletek hiánya miatt a fémkereső műszeres leletfelderítés szolgáltatott lehetőséget. A kordonos szőlő fémdrótjai miatt csak korlátozottan végezhető, de a terület többszöri detektoros átvizsgálásakor⁵⁵ az alább bemutatásra kerülő leleteket gyűjtöttük össze.

⁵³ A köznépi sírleletek alapján inkább a nők és főként a gyerekek nyaktájéki viseletéhez tartozó csörgők 10–11. századi előfordulására lásd: SZÓKE 1962, 59–61; KOVÁCS 1988b, 149–151.

⁵⁴ A magyar rendőrségnél főkapitányi utasítás (24/2014. ORFK utasítás 14. pont: „*eljárás ismeretlen személyazonosságú holttest megtalálása esetén*”) alapján az a gyakorlat, hogy minden lakosságtól jövő azon bejelentésre, hogy emberi maradványokat, csontokat találtak, azonnali hatállyal eljárást kell indítani rendkívüli haláleset kivizsgálás ügyében, még akkor is, ha azokról a csontokról egyértelműen, akár még laikus számára is eldönthető, hogy régiek, legalább 50–100 évesek.

⁵⁵ Köszönöm Tóth Gábor régész segítségét, aki az egyik, negatív eredménnyel járó alkalommal szintén részt vett a műszeres leletfelderítésben.

14. kép.
Szekszárd-Palánki-hegy.
Berengár Milánóban
és Paviában vert dénárjai.
Előlap

15. kép.
Szekszárd-Palánki-hegy.
Berengár Milánóban
és Paviában vert dénárjai.
Hátlap

A Bottyán-hegy északi, a Sió-Sárvíz-Völgyiség-patak árterére futó, hosszú völgyekkel, vízmosásokkal, s az azokban kialakuló évszázados löszmélyutakkal (helyi elnevezéssel: szurdik) tagolt oldalában, a Palánki-hegyen, a 6. számú főút, illetve a vele párhuzamosan futó Bor út (ezen a részen eredetileg Borkút út) fölé közel 30 méterrel magasodó, meredek lejtőkkel övezett, félszigetszerűen benyúló 100×50 méteres platón található a lelőhely. A térképek tanúsága szerint a területen a kedvező adottságok miatt már a 19. században szőlőművelés folyt, amihez kapcsolódóan tanyák, présházak, pincék is épültek.⁵⁶

A leletek leírása

1. Berengár mint király (I. Berengár: 887–915) Milánóban (898–900-ban?) vert ezüst dénárja. Előlap közepén gyöngykeretezésben egyenlő szárú kereszt, a negyedek közepén egy-egy félgömb. A szintén keretezett latin nyelvű karoling minuszkula körirat: + BERENCARIVI R (Berengár király). A hátlapon ókori stílusú templom timpanonnal négy oszloppal, lépcsősorral, a keretezett körirat: + XPITIANA RELCIO (keresztény vallás). Átmérő: 22 mm, súly: 0,88 g. Referencia: MEC I# I, 1016, CNI V# 29.17, SAMBON 1912 # 644. Pereme hiányos. Az előlap felől egy kerek átmetszetű erősebb hegyes tárggyal készített négyzetes rendben elhelyezkedő 4 darab 1,5 mm-es lyuk lett kialakítva, amelynél a sorja nem lett lereszelve, éles, alig kopott (14. kép A, 15. kép A).

2. Berengár mint király (I. Berengár: 887–915) Milánóban (901–915 között?) vert ezüst dénárja. Előlap közepén keretezve krisztogram. A szintén keretezett latin nyelvű karoling minuszkula körirat: + BEREARIVI REX (Berengár király). A hátlapon közepén három sorban Milánó városára

⁵⁶ A lelőhellyel érintett telekre írva az 1860-as évek kataszteri térképén Bester Ádám neve szerepel, illetve egy épület is áll annak délnyugati sarkában. A jelenlegi építkezés a később megosztásra került ingatlan keleti felében volt, s a leleteket is ebben a részben gyűjtöttük.

utaló rövidítés olvasható: MEDI-C-OLA, a keretezett körirat: + XPIITIANA REIICIO (keresztény vallás). Átmérő: 22 mm, súly: 1,18 g. Referencia: MEC I# I, 1017, CNI V# 28.2, SAMBON 1912 # 644. Az előlap felől az előzőhöz hasonlóan egy kerek átmetszetű erősebb hegyes tárggyal készített négyzetes rendben elhelyezkedő 4 darab 1,5 mm-es lyuk lett kialakítva, amelynél a sorja ugyan nem lett lereszelve, de a használatától kissé megkopott (14. kép B, 15. kép B).

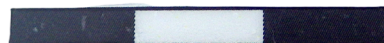
3. Berengár mint császár (915–924) Paviában vert ezüst dénárja. Előlap közepén gyöngykeretes körben krisztogram, amelynek szárai között négy apró pont. A szintén keretezett latin nyelvű karoling minuszkula körirat: + BERENGARIVS IMP (Berengár császár). A hátlapon közepén három sorban Pavia városára utaló rövidítés olvasható: PA-PIA-CI (Papia Civitas), a keretezett körirat: + XPISTIANA RELICI (keresztény vallás). Átmérő: 20 mm, súly: 1,67 g. Referencia: MEC I# I, 1019; SAMBON 1912 # 652; CNI IV# 473.10. Az előlap felől itt is egy kerek átmetszetű erősebb hegyes tárggyal készített, szabálytalanabb téglalap rendben elhelyezkedő 4 darab 1,5 mm-es lyuk lett kialakítva, amelynél a markáns sorját ugyan nem reszelték le, de a használatától jelen esetben is kissé megkopott (14. kép C, 15. kép C).

4. Berengár mint császár (915–924) Paviában vert ezüst dénárja. Előlap közepén gyöngykeretes körben krisztogram, amelynek szárai között négy apró pont. A szintén keretezett latin nyelvű karoling minuszkula körirat: + BERENGARI..MP (Berengár császár). Átmérő: 21 mm, súly: 1,46 g. Referencia: MEC I# I, 1019; SAMBON 1912 # 652; CNI IV# 473.10. A körirat többi része, illetve a hátlap nem látható, mivel az érme hengeresen össze lett tekerve. Annak ellenére, hogy a feltekerésből adódóan a gyöngykeret mentén a lapka részben eltört, egyértelműen látszik, hogy ezen nincsenek az előzőekhez hasonló utólagos lyukak (16. kép).

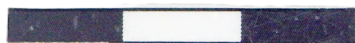
Ebben a formában szintén használhatták az érmét a ruházat díszítésére felvarrással, de akár ékszer (pl. nyaklánc) része is lehetett hengeres gyöngyként egy bőrszíjra felfűzve. Fémről készült gyöngyöket ismerünk a 10. századi leletanyagból,⁵⁷ de ilyen módon feltekert érmét nem találtam.⁵⁸

5. Bronzból öntött, kissé lapított, körte alakú, a keresztirányban felvágott alsó felén sugárirányban irdalt csörgő. A hosszúságú gyűrű alakú füle a testtel egybeöntött. Deformálódott, az egyik cikkelye letört, de a golyó alakú bronz magja benne maradt. Magasság: 2,5 cm, átmérő: 1,8 cm (17. kép).

6. A bronzból készült, ónozott felületű koncentrikus díszítésű kerek veret kiemelkedő középső részét árkolás és gyöngysor keretezi. Hátoldalán egy visszahajtott függesztőfül. A peremén látható sérülés alapján akár egy csüngős veret felső tagja is lehet. Átmérő: 1,5 cm (18. kép).

16. kép. Szekszárd-Palánki-hegy. Berengár császár Paviában vert dénárjából készült hengeres gyöngy

17. kép. Szekszárd-Palánki-hegy. Lapított körte alakú bronz csörgő

⁵⁷ HORVÁTH 2019, 196.

⁵⁸ A világhálón elérhető leletek, publikációk között ugyanakkor egy korántsem a teljességre törekvő kereséssel találtam néhány olyan esetet, amelynél „csőszzerűen” feltekert pénzekről olvashatunk. Kelet-Anglia legnagyobb római kori városából (Caistor) került elő egy hengeresre tekert Domitianus dénár, amit az abban a régióban gyakori, (feliratos) ólomtekercek alapján fogadalmi felajánlásnak tartanak. <https://romanlincolnshire.wordpress.com/2017/03/14/votive-mutilation-rolled-roman-coin/#comments> (elérés: 2024. 07. 18.) A brandenburgi Fürstenbergben talált, a harmincéves háborúból származó aranykincs pénzérméi között négyet is hengerré alakítottak, amelyre a leírás szerint a magyarázat az lehet, hogy a vagyon láncként a nyakba akasztva biztonságosabban szállítható. <https://www.archaeofirm.de/goldschatz-aus-dem-dreisigjahrigen-krieg/> (elérés: 2024. 07. 18.) Az elmúlt évek műszeres leletfelderítése eredményeként jelentős számú III. Bélának tulajdonított rézpénz került elő több Tolna vármegyei lelőhelyről, amelyeknek 5–10 százaléka a tárgyalat módon lett feltekerve (K. TÓTH 2020, 30).

**18. kép. Fadd-Szelle-földek.
Provence-i Hugo Velencében vert
dénárja. Előlap**

**19. kép. Fadd-Szelle-földek.
Provence-i Hugo Velencében vert
dénárja. Hátlap**

7. Kör átmetszetű vastagabb huzalból készült, enyhén hegyesedő végű, nyitott bronzkarika. Teljes átmérő: 2,6 cm, a huzal átmérője: 3 mm (19. kép).⁵⁹

A bemutatott három, pusztulófélben lévő temető megyei szintű közös jelentőségét az adja, hogy általuk látványosan bővült a 10. századi, pénzlelettel jellemezhető lelőhelyek száma. Kovács László 2011-es gyűjté-

sének lezárásáig az idegen érmét tartalmazó sírok mennyisége nem érte el a 130-at, amelyekből Tolna megyében csupán egy volt található.⁶⁰ a közeli Szekszárd-Hidaspetre lelőhelyen⁶¹ részleges lóval eltemetett férfi 1901-ben előkerült sírjából 5 darab itáliai érem ismert.⁶² Az újabb szekszárdi, a bölcskei és a faddi temetőkkel a megyei hasonló lelőhelyek és pénzek száma látványosan gyarapodott. Sajnálatos, hogy az érmék egyike sem származik szakember által dokumentált feltárásból, számuk mégis jelentősnek mondható, ha összevetjük a szomszédos terület adataival: a Duna túloldalán, a Kalocsai Sárközből mindössze hat-hét nyugati eredetű dénárt tart nyilván a szakma.⁶³

⁵⁹ A 10–11. századi, főként női sírokban gyakran előforduló, fejékszerek közé sorolt nyitott karikák ezen, nagyobb méretű típusa a kutatás szerint a 11. század elejéig volt használatban. SZÓKE – VÁNDOR 1987, 54.

⁶⁰ KOVÁCS 2011, 90.

⁶¹ A lelőhely alig 2,5 kilométerre nyugatra található a Szekszárd-Palánki-hegyen lévő temetőtől.

⁶² HUSZÁR 1954, 96.

⁶³ GALLINA – VARGA 2016, 281, 287; RÉVÉSZ 2020, 362–363.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAKAY 1978 BAKAY Kornél: *Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén*. Szentendre 1978. (Studia Comitatus 6.)
- BÁLINT 1991 BÁLINT, Csanád: *Südburgarn im 10. Jahrhundert*. Budapest 1991. (Studia Archaeologica XI.)
- BENDE – LŐRINCZY – TÜRK 2002 BENDE Livia – LŐRINCZY Gábor – TÜRK Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. *MFME StudArch* VIII (2002) 351–402.
- BÍRÓ 2020 BÍRÓ Gyöngyvér: Gellértgyháza és problémaköre. In: *Új nemzedék. A szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei. Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére*. Szerk. Bíró Gyöngyvér – Pintér-Nagy Katalin – Szebenyi Tamás. Szeged 2020, 323–370. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 7.)
- CNI IV. VITTORIO EMMANUELE III di Savoia: *Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi. Lombardia (zecche minori)*. Rome 1913. (Corpus Nummorum Italicorum IV.)
- CNI V. VITTORIO EMMANUELE III di Savoia: *Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi. Lombardia (Milano)*. Rome 1914. (Corpus Nummorum Italicorum V.)
- COUPLAND – GIANAZZA 2015 COUPLAND, Simon – GIANAZZA, Luca: The context of the Szeged-Öthalom find: Carolingian coins in Hungarian graves and comparable coins in other contemporary hoards. In: Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Budapest 2015, 301–324. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 4. – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok 4.)
- CZÖVEK 2000 CZÖVEK Attila: *Fadd régészeti topográfiája. Topográfiai adatok a limes Fadd menti szakaszához*. Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem. Kézirat 2000.
- CSALLÁNY 1970 CSALLÁNY, Dezső: Weiblicher Haarschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 22 (1970) 261–299.
- CSALLÁNY – GOMBÁS 1966 CSALLÁNY Dezső – GOMBÁS András: Buj, „Táncsics Mihály MTSz”. *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 19 (1966) 43–44.

- CSEDREKI – LANGÓ – TÜRK 2015 CSEDREKI László – LANGÓ Péter – TÜRK Attila: Honfoglalás kori ezüst tárgyakon végzett XRF és PIXE vizsgálatok összehasonlító módszertani elemzése. In: Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Budapest 2015, 353–361. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 4. – MTA BTK Magyar Östörténeti Témacsoport – Kiadványok 4.)
- FETTICH 1937 FETTICH Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. Budapest 1937. (Archaeologia Hungarica XXI.)
- GALLINA – VARGA 2016 GALLINA Zsolt – VARGA Sándor: *A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. A Kálcsai Sárköz a 10–11. században*. Szeged–Budapest 2016. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10.)
- GREIFF 2011 GREIFF, Susanne: A Szeged-Kiskundorozsma, hosszúhátú ezüstleletek ötvöztéchnikai vizsgálata. Adatok a 10. századi fém mellékletek és ezüstpénzek lehetséges összefüggéseiről. *MFME StudArch* XII (2011) 481–491.
- HORVÁTH 2014 HORVÁTH Ciprián: *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei*. Szeged 2014. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 8.)
- HORVÁTH 2019 HORVÁTH Ciprián: *Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Kiegészítve Galgagyörk-Meleg-völgy, Penc-Tuszkulán, Rád-Kishegy (Pest megye) és Perse-Bércz (Prsa, Sl.) temetőivel*. Szeged–Budapest 2019. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 11.)
- HUSZÁR 1954 HUSZÁR, Lajos: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken. *ActaArchHung* 5 (1954) 61–109.
- ISTVÁNOVITS 2003 ISTVÁNOVITS Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. Nyíregyháza 2003. (Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. – Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 11.)
- K. TÓTH 2020 K. TÓTH Gábor: Árpád-kori érmék Szekszárd határában. Megjegyzés III. Béla rézpénzeihez. *WMMÉ* XLII (2020) 21–38.
- KOVÁCS 1985 KOVÁCS László: A Kárpát-medence IX–X. századi francia pénzei és a kiskunfélegyházi sírlelet. *ArchÉrt* 112 (1985) 36–51.
- KOVÁCS 1988a KOVÁCS László: A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1988) 161–175.
- KOVÁCS 1988b KOVÁCS László: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1988, 125–158.
- KOVÁCS 1989 KOVÁCS László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. Budapest 1989. (FontesArchHung)

KOVÁCS 1992	KOVÁCS László: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka). <i>A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991–1992</i> (1992) 37–74.
KOVÁCS 2011	KOVÁCS László: <i>A magyar kalandozások zsákmányáról</i> . Budapest 2011.
KOVÁCS 2015a	KOVÁCS László: Kísérletek a Kárpát-medencei 10–11. századi magyar sír-, szórvány- és kincsleletek teljességre törekvő kiadására: leletkataszter, korpusz. <i>Századok</i> 149/4 (2015) 989–1037.
KOVÁCS 2015b	KOVÁCS László: <i>A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető</i> . Szeged–Budapest 2015. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 9.)
KOVÁCS 2019	KOVÁCS László: <i>Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője</i> . Szeged–Budapest 2019. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12.)
KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 1996	KÖLTŐ László – SZENTPÉTERI József: A Vörs-Papkert „B” lelőhely 8–9. századi temetője. In: <i>Évezredek üzenete a lápvilágából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992</i> . Szerk. Költő László – Vándor László. Kaposvár–Zalaegerszeg 1996, 115–121.
LANGÓ – SIKLÓSI 2013	LANGÓ Péter – SIKLÓSI Zsuzsanna: 10. századi temető Balatonújlak-Erdő-dűlőn. In: <i>A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára</i> . Szerk. Révész László – Wolf Mária. Szeged 2013, 143–160. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)
LANGÓ – SZENTPÉTERI 2024	LANGÓ Péter – SZENTPÉTERI József: Magyar honfoglalás és kora Árpád-kori (vagy annak tűnő) szórvány fémleletek a solti Tételhegyen. In: <i>Castrum Tetel Program II. Kutatások a solti régióban (2005–2023)</i> . Szerk. Szentpéteri József. Budapest–Kecskemét 2024, sajtó alatt
MADARAS 2022	MADARAS László: Nagykörű-Bölcsőde (Május 1. út) honfoglalás kori temetője. <i>Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XXX</i> (2022) 113–150.
MAROSI 1923–1926	MAROSI Arnold: A székesfehérvári rádiótelepi ásatás. <i>ArchÉrt</i> 40 (1923–1926) 245–257.
ÓDOR 1999	ÓDOR János Gábor: Honfoglalás- és kora Árpád-kori soros temetők sírleleteinek katasztere Tolna megyében. <i>WMMÉ XXI</i> (1999) 151–173.
POLÓNYI 2017	POLÓNYI Emese: Veretes lábbelik a 10. századi Kárpát-medencében. <i>Magyar Régészet Online Magazin</i> 2017. ősz, 35–44. Polonyi_H17O.pdf (archaeolingua.hu)_(elérés: 2024. 07. 10.)
POLÓNYI 2018	POLÓNYI Emese: Veretes lábbelik a 10. századi Kárpát-medencében. In: <i>„Hadak útján”. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája</i> . Szerk. Forisek Péter – Szabó Ádám – Szakács János. Debrecen 2018, 153–167.

RÉVÉSZ 1996a	RÉVÉSZ László: <i>A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.</i> Miskolc 1996. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.)
RÉVÉSZ 1996b	RÉVÉSZ László: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön. <i>MFME StudArch</i> II (1996) 299–336.
RÉVÉSZ 2020	RÉVÉSZ László: <i>A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpáttól a Dunáig.</i> Szeged–Budapest 2020. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13.)
SAMBON 1912	'SAMBON, Giulio: <i>Repertorio generale delle monete coniate in Italia e da Italiani all'estero dal secolo V al XX. Nuovamente classificate e descritte. Volume I. Periodo dal 476 al 1266.</i> Paris 1912.
SIKLÓSI 2004	SIKLÓSI Zsuzsanna: Balatonújlak-Erdő-dűlő (M7/S-37 lelőhely). In: Honti Szilvia – Belényesi Károly – Fábian Szilvia – Gallina Zsolt – Hajdú Ádám Dávid – Hansel Balázs – Horváth Tünde – Kiss Viktória – Koós István – Marton Tibor – Németh Péter Gergely – Oross Krisztián – Oszás Anett – Polgár Péter – P. Szeőke Judit – Serlegi Gábor – Siklósi Zsuzsanna – Sófalvi András – Virágos Gábor: <i>A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). Előzetes jelentés III. Somogyi Múzeumok Közleményei</i> 16 (2004) 31–34.
SZENTPÉTERI – TÖRÖK 2023	SZENTPÉTERI József – TÖRÖK Béla: Viking kori vagy nem viking kori? Idegen eredetű szórvány leletek a solti Tételhegyről. In: <i>A középkor kutatásának újabb eredményei Bács-Kiskun megyében.</i> Szerk. Lantos Andrea. Kalocsa 2023, 41–89.
SZŐKE 1962	SZŐKE Béla: <i>A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.</i> Budapest 1962. (Régészeti Tanulmányok 1.)
SZŐKE – VÁNDOR 1987	SZŐKE Béla Miklós – VÁNDOR László: <i>Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője.</i> Budapest 1987. (FontesArchHung)
VARGA 2017	VARGA Sándor: 10–11. századi temetők Rösztke határából. Verebes csizmák elterjedése a Kárpát-medencében. In: <i>Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 2. kötet.</i> Szerk. Türk Attila – Balogh Csilla – Major Balázs. Budapest–Esztergom 2017, 465–492.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
FontesArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
MFME StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica, Szeged
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Conquest Period Footwear Mounts from the Bölcske Area

Supplements to Tolna County 10–11th Century Site Cadastre

In recent years, one of the results of the increasingly more popular collection of metal detector finds has been the discovery of many previously unknown cemeteries from the time of the Hungarian Conquest. I am going to present three of these sites, which can clearly be dated to the 10th century based on the coins found there.

At the site near Bölcske, three silver denarii were found, which belonged to Hugh of Arles and his son, co-ruler Lothar II Pavian and in which two 1.5 mm holes were made close to the rim at a distance of 0.5 cm from each other. The coins used as clothing ornaments are hardly worn, and probably ended up in graves after a relatively short period of use. A number of gilded silver mounts were also found here: two heart-shaped clothes mounts, four round footwear mounts, four small shield-shaped mounts, and two rare so-called anchor-shaped bootstraps. The latter can be clearly connected to footwear, and according to the reconstruction, they could have been used at the end of a narrow tightening strap made of thin leather wrapped around the higher leg of the footwear. Perhaps the matching shield-shaped mounts could have been on this belt as well.

The other site is located in the Fadd area, where a silver denarius belonging to Hugh of Arles King of Italy and minted in Venice was found, which was provided with a two 1.5 mm hole close to the rim. A slightly pear-shaped rattle cast in bronze and a bronze hemispherical button were also found here.

The third presented site is in the Szekszárd area, where two silver denarii belonging to King Berengar and minted in Milan and one silver denarius minted in Pavia and also belonging to Berengar while he was an emperor were found, and in which four 1.5 mm holes were created arranged in a square shape. A silver denarius of Emperor Berengar minted in Pavia was also found, which was rolled into a cylinder without punching.

A slightly flattened, pear-shaped bronze rattle, a bronze round mount with a tinned surface and an open bronze ring with a slightly pointed end were also found.

The importance of the three decaying cemeteries is given by the fact that the 10th-century Italian coins used as clothing ornaments found in them tripled the number of such finds known from the county so far.

Translated by the author

